

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

رساله دکتری در رشته الهیات - فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع زوجین از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران

توسط:

میثم دوستی پور

استاد راهنما:

دکتر عبدالجبار زرگوش نسب

استاد مشاور:

دکتر طاهر علی محمدی

شهریور ۱۳۹۶

به نام خدا

بررسی مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع زوجین از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران

توسط:

میثم دوستی پور

رساله ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه دکتری

در رشته:

الهیات (فقه و مبانی حقوق اسلامی)

از دانشگاه ایلام

ایلام

جمهوری اسلامی ایران

در تاریخ ۱۳۹۶/۰۶/۲۸ توسط هیأت داوران زیر ارزیابی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

دکتر عبدالجبار زرگوش نسب، استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی (راهنما و رئیس هیأت داوران)

دکتر طاهر علی محمدی، دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی (مشاور)

دکتر سید محمدرضا امام، دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه تهران (داور خارجی)

دکتر عبدالحسین رضایی راد، دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه شهید چمران اهواز (داور خارجی)

دکتر پرویز باقری، استادیار گروه حقوق اسلامی (داور داخلی)

دکتر مرتضی اکبری، استادیار گروه معارف اسلامی (ناظر تحصیلات تکمیلی)

شهریور ۱۳۹۶

اظهار نامه دانشجو

موضوع پایان نامه: بررسی مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع زوجین از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران

استاد راهنما: دکتر عبدالجبار زرگوش نسب

دانشجو: میثم دوستی پور

شماره دانشجویی: ۹۲۱۶۱۲۹۰۲

اینجانب میثم دوستی پور دانشجوی دوره دکتری رشته الهیات- فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه ایلام گواهی می‌نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان نامه توسط شخص اینجانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده مورد تأیید می‌باشد، و در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. بعلاوه گواهی می‌نمایم که مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری در هیچ جا ارائه نشده است و کلیه حقوق معنوی این اثر به دانشگاه ایلام تعلق دارد. مقالات مستخرج از پایان نامه، ذیل نام دانشگاه ایلام (Ilam University) به چاپ خواهد رسید. و در تدوین متن پایان نامه چارچوب (فرمت) مصوب دانشگاه را بطور کامل رعایت کرده‌ام. در ضمن متعهد می‌شوم حداکثر ظرف مدت ۶ ماه از تاریخ دفاع نسبت به صحافی و تسویه حساب دانشگاه اقدام نمایم در غیر این صورت از حمایت‌های مالی مرتبط با پایان نامه صرف نظر خواهم کرد.

امضاء دانشجو:
دوستی پور
۱۳۹۶/۱۲/۱

سپاس خدایی را که سخوران، در ستودن او بماند و شامندگان، شردن نعمت‌های او نماند و کوشندگان، حق او را نگزاردن توانند و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او، طاهران مصوم، هم آنان که وجودمان و مدار وجودشان است.

تقدیم به

شهدای راه‌فقد و دانش؛ شهید اول، شهید ثانی، و... و حضرت روح‌الله که هر چه داریم از ایشان است و تقدیم به تمامی شهدا
خصوصاً شهدای مدافع حرم که می‌دانم اگر از جان گذشتن آن نبوده نه ایران بود و نه ایرانی‌ای.

تقدیم با بوسه بردستان پدرم:

به او که نمی‌دانم از بزرگی اش بگویم یا مرداکی، سخاوت، سکوت، مهربانی و...

تقدیم به:

مقدس‌ترین و اثره‌دار لغت‌نامه‌ی دلم، مادر مهربانم، که زندگی ام را می‌یون مرور و عطف آن می‌دانم.

تقدیر و تشکر

پس از پاس نیلان به درگاه پروردگار مهربان که مبداء هر خیر و منجی حریف است، به حکم حدیث زیبای امام صادق (ع) که می فرماید: (العلم کم نده العلم کم لئاس)، پاس می گذارم به پیشگاه همه ی آنانی که از آغاز تا کنون، من را چشمی داشته اند و دستی گرفته اند و مری در زنده اند و چیزی آموخته اند به ویژه؛

از استاد فرزانه و اندیشمندم جناب آقای دکتر عبدالمجید زرکوش نسب که در تدوین پژوهش حاضر من را تنها نگذاشته و از رهنمودهای ارزنده شان در این رساله من را بهره مند ساخته کمال تقدیر و تشکر را دارم.

از استاد ارجمند و با اخلاقم جناب آقای دکتر طاهر علی محمدی که برای من مشاوره ی شایسته و خیر خواه بوده، نهایت سپاسگزاری را دارم.

از اساتید بزرگوارم جناب آقای دکتر مهدی اکبر نژاد، جناب آقای دکتر سراب مروتی، جناب آقای دکتر سید محمد رضا حسینی نیا و جناب آقای دکتر کریم کوخانی زاده که پشتوانه ی محکم و جهت دین پژوهش بوده اند کمال تشکر را دارم.

از ریاست و کارکنان کتابخانه های؛ کتابخانه مرکزی دانشگاه ایلام، کتابخانه دانشکده علوم انسانی دانشگاه ایلام، کتابخانه مرکزی دانشگاه شهید چمران اهواز، کتابخانه دانشکده الهیات شهید مطهری تهران، کتابخانه مرکزی دانشگاه رازی، که به محکمی لازم را با ایجاد جناب دانشمند پاسگذارم.

از دوستان خوبم جناب آقای شمس بللانی، کامیار صیدی، بهروز زارع، مهدی جمیدی نیا، اله بخش کرمی، یونس جلوداری و سرکار خانم زکریا شکر بیگی کمال تشکر را دارم.

در پایان نیز از ریاست محترم دانشگاه ایلام جناب آقای دکتر علی اکبری، معاونین دانشگاه، کارکنان خوب و زحمتمش دانشگاه خصوصاً جناب آقای رستمی و قبادی سپاسگذارم.

چکیده

یکی از مباحث مهم در فقه امامیه و حقوق خانواده، بحث مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع زوجین است که آرای فقها در ادوار مختلف یکسان نبوده و نظرات متفاوتی در این زمینه ابراز شده است. اینکه مراد از مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال چیست و زوجین تا چه میزان از اموال و حقوق مبتنی بر اموال همدیگر منتفع می‌شوند، موضوع این رساله است. در این پژوهش پس از جستجوی ژرف و گسترده در متون فقهی و حقوقی و مقارنه‌ی آرای فقهای امامیه در تمام ابعاد و جوانب مختلف موضوع با شیوه‌ی توصیفی تحلیلی، نتایج مورد توجه چشمگیری به‌دست‌آمده است. ازجمله؛ در باب ارث زوجین؛ مالکیت زوجه بر سهم‌الارث از ترکه‌ی مرد بیمار، منوط به رابطه‌ی زناشویی است، مالکیت پس از طلاق نیز با شرایط ویژه‌ای گسترش یافته است. به‌علاوه زوجه در ترکه‌ی اموال غیرمنقول تنها از قیمت ارث می‌برد که به همین سبب فقط در صورت فروش اموال غیرمنقول توسط شوهر، حق اعمال خیار فسخ معامله را دارد. در صورت انحصار وراثت هر یک از زوجین به دیگری کل اموال را به ارث می‌برند و با وجود هرکدام امام (ع) از ارث محروم می‌شود. در مالکیت زوجین بر اموال مشترک، اصل استقلال مالی حاکم است؛ اما به جهت تعدیل میان حقوق زن و مرد، شرط تنصیف دارایی در صورت عدم درخواست طلاق از جانب زوجه در عقدنامه‌ها قید شده و در صورت طلاق به درخواست زوجه، حق مطالبه‌ی تنصیف اموال را که خود در تهیه و تأمین آن نقش داشته، ندارد که با عدالت سازگار نیست. بر طبق مبانی مسئولیت مدنی، زوجین در برابر اموال یکدیگر که اذن در انتفاع ندارند ضامن هستند؛ اما در برابر اموالی که اذن در انتفاع دارند تنها در صورت تعدی و تفریط ضامن می‌باشند. اجرت‌المثل اعمال زوجین با جمع بودن شرایطی تنها طبق ماده‌ی ۳۳۶ قانون مدنی قابل مطالبه است که به‌نوعی اجحاف در حق زوجه است. نظر مشهور فقهای امامیه در مالکیت بر جهیزیه و اثاثیه این است که اموال اختصاصی زنان ملک زن و اموال اختصاصی مردان ملک مرد است و باقی‌مانده به‌صورت مساوی تقسیم می‌گردد. قانون‌گذار در قانون اجرای احکام مدنی و آیین‌نامه‌ی اجرای مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجراء، نظر مشهور فقها را اعمال کرده است؛ اما مشهور فقها و قانون‌گذار از عرف و عادت در زندگی مشترک غافل بوده‌اند و نیاز به اصلاح دارد.

واژه‌های کلیدی: مالکیت، زوجین، ارث، اموال مورد نزاع، حقوق زوجین.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳	فصل اول: کلیات
۴	۱-۱. بیان مسئله
۶	۲-۱. سابقه و پیشینه‌ی تحقیق
۸	۳-۱. ضرورت انجام تحقیق
۸	۴-۱. سؤال‌های پژوهش
۸	۱-۴-۱. سؤال اصلی
۸	۲-۴-۱. سؤالات فرعی
۹	۵-۱. اهداف پژوهش
۹	۱-۵-۱. هدف اصلی
۹	۲-۵-۱. اهداف فرعی
۹	۶-۱. جنبه‌ی جدید و نوآوری پژوهش
۹	۷-۱. روش تحقیق
۱۱	فصل دوم: مفهوم‌شناسی و سیر تحول حقوق خانواده در حقوق موضوعه‌ی ایران
۱۲	۱-۲. مفهوم شناسی
۱۲	۱-۱-۲. مفهوم شناسی فقه
۱۲	۱-۱-۱-۲. فقه در لغت
۱۳	۲-۱-۱-۲. فقه در فرهنگ قرآنی
۱۴	۳-۱-۱-۲. فقه در اصطلاح
۱۵	۲-۱-۲. مالکیت
۱۵	۱-۲-۱-۲. مالکیت در لغت
۱۵	۲-۲-۱-۲. مالکیت در اصطلاح
۱۸	۳-۱-۲. مال
۱۸	۱-۳-۱-۲. مال در لغت

- ۲-۳-۱-۲. مال در اصطلاح..... ۱۸
- ۴-۱-۲. نظام مالی حاکم بر روابط زوجین..... ۱۹
- ۱-۴-۱-۲. نظام مالی حاکم بر روابط زوجین در اصطلاح..... ۱۹
- ۲-۴-۱-۲. نظام مالی حاکم بر روابط زوجین در حقوق غرب..... ۲۰
- ۳-۴-۱-۲. نظام مالی حاکم بر خانواده در حقوق ایران..... ۲۱
- ۲-۲. سیر تاریخی حقوق خانواده در قوانین ایران..... ۲۳
- ۱-۲-۲. سیر تاریخی مواد قانونی نفقه..... ۲۴
- ۲-۲-۲. سیر تاریخی مواد قانونی طلاق..... ۲۶
- جمع‌بندی..... ۳۱
- فصل سوم: بررسی موارد اختلاف بین دانشان درباره‌ی مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع زوجین و ارث..... ۱۲۰
- ۱-۳. بررسی ارث‌بری زوجه از زوج مریض قبل از رابطه‌ی زناشویی..... ۱۲۱
- ۱-۱-۳. نظرات فقها درباره‌ی مرض متصل به مرگ..... ۱۲۱
- ۲-۱-۳. نظرات فقها درباره‌ی ارث‌بری از زوج مریض قبل از رابطه‌ی زناشویی..... ۱۲۳
- ۳-۱-۳. ادله‌ی دیدگاه اول: عدم شرطیت رابطه‌ی زناشویی..... ۱۲۳
- ۴-۱-۳. ادله‌ی دیدگاه دوم: شرطیت رابطه‌ی زناشویی..... ۱۲۵
- ۵-۱-۳. ترجیح دیدگاه برتر..... ۱۲۶
- ۷-۱-۳. بررسی ارث‌بری مرد مریض از زوجه..... ۱۲۸
- ۱-۷-۱-۳. قول اول: ارث نبردن زوج مریض..... ۱۲۸
- ۲-۷-۱-۳. قول دوم: ارث‌بری زوج مریض..... ۱۲۹
- ۸-۱-۳. بررسی ارث‌بری زوج از زوجه‌ی مریض قبل از رابطه‌ی زناشویی..... ۱۳۰
- ۹-۱-۳. بررسی فوت مریض به سببی غیر از بیماری قبلی..... ۱۳۱
- ۱-۹-۱-۳. فرض اول: بهبودی مریض از بیماری قبلی و فوت وی به سبب دیگر..... ۱۳۱
- ۲-۹-۱-۳. فرض دوم: فوت مریض در همان بیماری به سببی غیر از آن بیماری..... ۱۳۲
- ۲-۳. بررسی ارث بردن زن از مرد مریض پس از طلاق..... ۱۳۴
- ۱-۲-۳. بررسی توارث زوجین از یکدیگر در انواع طلاق..... ۱۳۴
- ۱-۱-۲-۳. طلاق رجعی..... ۱۳۴
- ۲-۱-۲-۳. طلاق بائن..... ۱۳۶
- ۲-۲-۳. حکم طلاق مرد بیمار..... ۱۳۹

۱۳۹	۳-۲-۱. نظر اول: قائلین به حرمت
۱۴۰	۳-۲-۲. نظر دوم: قائلین به کراهت
۱۴۲	۳-۲-۳. ترجیح نظر برتر
۱۴۳	۳-۲-۳. بررسی توارث میان زوج بیمار و زوجه در انواع طلاق
۱۴۴	۳-۲-۱. بررسی ارث‌بری مرد بیمار از زوجه در طلاق رجعی
۱۴۴	۳-۲-۱-۱. نظر اول و ادله‌ی آن
۱۴۶	۳-۲-۱-۲. نظر دوم و ادله‌ی آن
۱۴۷	۳-۲-۱-۳. ترجیح نظریه‌ی برتر
۱۴۸	۳-۲-۲. بررسی ارث‌بری مرد بیمار از زوجه در طلاق بائن
۱۴۸	۳-۲-۱. قول عدم ارث‌بری مرد و ادله‌ی آن
۱۵۱	۳-۲-۲. قول ارث‌بری مرد و ادله‌ی آن
۱۵۲	۳-۲-۳. ترجیح قول برتر
۱۵۳	۳-۳-۲. بررسی ارث‌بری زوجه از مرد مریض در عده‌ی طلاق رجعی
۱۵۴	۳-۲-۴. بررسی ارث‌بری زوجه از مرد بیمار در طلاق بائن
۱۵۷	۳-۲-۴. بررسی شرایط ارث‌بری زوجه از مرد بیمار
۱۵۷	۳-۲-۱. شرط عدم ازدواج مجدد زوجه
۱۵۹	۳-۲-۲. بهبود نیافتن زوج از بیماری
۱۶۰	۳-۲-۴. بررسی شرطیت قصد اضرار
۱۶۰	۳-۲-۱. قائلین به عدم شرطیت قصد اضرار و ادله‌ی آن‌ها
۱۶۱	۳-۲-۲. قائلین به شرطیت قصد اضرار و ادله‌ی آن‌ها
۱۶۲	۳-۲-۳. ترجیح قول برتر
۱۶۳	۳-۲-۴. بررسی توارث در طلاق باوجود امارات بر مرگ
۱۶۳	۳-۲-۱. دیدگاه اول: الحاق به طلاق در بیماری
۱۶۴	۳-۲-۲. دیدگاه دوم: عدم الحاق به طلاق در بیماری
۱۶۴	۳-۲-۳. ترجیح دیدگاه برتر
۱۶۵	۳-۲-۵. اختلاف زوجه و ورثه‌ی زوج در زمان طلاق
۱۶۷	۳-۲-۶. بررسی ارث‌بری زوجه‌ی کافر کتابی از زوج مریض
۱۶۸	۳-۲-۷. ارتداد زوجه یا زوج مریض در ایام عده
۱۶۹	۳-۲-۱. فرض اول
۱۷۰	۳-۲-۱-۲. فرض دوم

- ۳-۲-۴-۸. ارث زن از مرد بیمار پس از فسخ نکاح..... ۱۷۱
- ۳-۲-۴-۹. ارث‌بری زوجه در صورت لعان زوج مریض..... ۱۷۲
- ۳-۳. بررسی ارث زوجه از اموال غیرمنقول..... ۱۷۴
- ۳-۳-۱. مفهوم عقار و اموال غیرمنقول..... ۱۷۴
- ۳-۳-۲. تبیین نظریه‌های ارث زوجه از اموال غیرمنقول..... ۱۷۵
- ۳-۳-۳. ادله‌ی میزان ارث زوجه از اموال غیرمنقول..... ۱۷۶
- ۳-۳-۳-۱. قرآن..... ۱۷۶
- ۳-۳-۳-۲. روایات..... ۱۷۷
- ۳-۳-۳-۳. اجماع..... ۱۸۱
- ۳-۳-۴. نظریه‌ی مختار در میزان ارث زوجه نسبت به اموال غیرمنقول..... ۱۸۲
- ۳-۴. ارث زوجه از حق خیار اموال غیرمنقول..... ۱۸۴
- ۳-۴-۱. مفهوم خیار و موروثی بودن خیار..... ۱۸۵
- ۳-۴-۲. نظریه‌های ارث زوجه از حق خیار اموال غیرمنقول..... ۱۸۵
- ۳-۴-۳. ادله‌ی ارث نبردن زوجه از حق خیار..... ۱۸۶
- ۳-۴-۴. نظریه‌ی مختار در ارث بردن زوجه از حق خیار..... ۱۸۹

مقدمه

سخن گفتن از حقوق انسان در قالب جدید و مدون را می‌توان آبرومندانه‌ترین ویژگی دوران معاصر نام نهاد، دانشوران حقوق و سیاست، صاحبان قدرت و معلمان اخلاق و فضیلت همگی با مبانی و انگیزه‌های متفاوت، همگی در باب چرائی و چگونگی حقوق انسان سخن می‌گویند، در میان انبوه گفت‌ووشنودهایی که از این محافل به گوش می‌رسد برخی گفتمان‌ها پررونق‌تر و حیاتی‌تر است، رفع تبعیض‌های حقوقی ناشی از جنسیت یکی از این موارد است، زیرا رفع تبعیض حقوقی ناشی از جنسیت در ابعاد مختلف زندگی حقوق بشر با تأکید بر حقوق زن و دفاع از حقوق زنان محور اصلی همه‌ی معاهدات و اعلامیه‌های بین‌المللی و منطقه‌ای مربوط به حقوق زنان را تشکیل می‌دهد.

حقوق مالی و حق مالکیت زنان به دلیل گستره‌ی عام و فراگیر آن‌ها جایگاه ویژه‌ای دارند، به دلیل نقش بنیادین اقتصاد در زندگی خانوادگی و اجتماعی انسان، دفاع از حقوق مالی زنان، حلقه‌ی اولیه‌ی دفاع از حقوق زنان را به خود مشغول داشته، ازجمله‌ی حقوق مالی زن، مهریه، نفقه و ارث است.

عدم تبیین برخی از احکام و حدود الهی درباره‌ی زنان و تبدیل آن به شبهه، موجب پنداری شده که در نظام آفرینش به زن ستم شده، یکی از این شبهات که در اثر عدم توجه به معیارهای ارزشی قرآن کریم مطرح می‌شود و در اثر رسوخ فرهنگ جاهلی و غربی در ذهن‌ها و بیان‌ها بر آن تکیه می‌شود، مسئله‌ی تفاوت در حقوق مالی زوجین است؛ انتظار تساوی حقوق زن و مرد، انتظاری بیهوده است؛ زیرا زن و مرد دو موجود با خصوصیات مخصوص خود و دارای دو نوع طبیعت و امکانات هستند و هیچ‌یک از آن دو نمی‌تواند خود را شایسته‌ی حقوق مخصوص آن دیگری بداند، آنچه میان زن و مرد نباید باشد تبعیض است نه تفاوت.

در بحث تبیین مسائل مالی میان زوجین در مباحثی همچون مهریه، نفقه، اصل ارث؛ کتاب‌ها، پایان‌نامه و مقالات فراوانی نوشته شده و تا حدودی مسائل مورد اختلاف زوجین را در این مباحث حل و فصل نموده‌اند و جای بحث تازه و آن‌چنانی ندارد؛ اما نکته قابل توجه از یک‌سو، مسائلی هستند که از دیرباز میان فقها و حقوق‌دانان مورد اختلاف بوده و این اختلاف در میان فقها و حقوق‌دانان موجب سکوت قانون‌گذار شده و در صورت مراجعه به کتب اعم از حقوقی و فقهی به دلیل تشتت آرا، خواننده دچار سردرگمی می‌شود که بیشتر این موارد مختص باب ارث زوجین است. از سوی دیگر مسائل مستحدثه

همچون میزان مالکیت زوجین در اموال مشترک، مسئولیت مدنی آن‌ها در برابر اموال یکدیگر، حق دریافت اجرت‌المثل اعمال و میزان مالکیت هر یک در جهیزیه و اثاثیه منزل است که به‌طور شایسته در میان حقوق‌دانان پاسخ داده نشده و پیشنهادی چندان طولانی نیز ندارد، گاهی نیز قانون‌گذار به دلیل عدم اطلاعات کافی و شتاب، سعی در پاسخ مستحادثات و تصویب مواد قانونی نموده که چندان عادلانه و راهگشا نیست که در این دو مورد، سؤال اصلی این است که میزان مالکیت زوجین در اموال و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع تا چه میزان است.

در راستای پاسخ به میزان مالکیت زوجین در اموال و حقوق مبتنی بر اموال و رفع اختلاف در میان نظریات مطرح‌شده، این پژوهش انجام گرفته است. در این رساله که به روش توصیفی - تحلیلی تدوین شده، ضمن چهار فصل، به بحث مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع زوجین به غیر از مهریه و نفقه پرداخته است: در فصل اول به کلیات تحقیق و تبیین زوایای تحقیق پرداخته شده، در فصل دوم برخی مفاهیم برگزیده و سیر تاریخی حقوق خانواده ذکر شده، در فصل سوم به مباحثی اختلافی میان فقها و حقوق‌دانان در مبحث مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال باب ارث اختصاص دارد که به‌طورکلی در این فصل به پنج مسئله اختلافی پرداخته شده و در پایان هر مسئله، نظریه‌ی ارجح به‌طور مستدل بیان شده است، در فصل چهارم نیز به چهار مسئله‌ی مستحدث در مورد مالکیت و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع زوجین در غیر ارث با توجه به حقوق موضوعه‌ی ایران پرداخته است. در خاتمه هم نتیجه‌ی لازم گرفته شده است.

فصل اول: کلیات

۱-۱. بیان مسئله

شارع مقدس برای زوج و زوجه نسبت به یکدیگر حقوقی را الزام کرده که با جعل قوانین خاصی، سعی در تساوی حقوق زوج و زوجه داشته است. در امر نکاح از سوی شارع بر حق مالی زوج و زوجه نسبت به یکدیگر بسیار تأکید شده، از جمله این موارد، حق مهریه و نفقه‌ی زن بر شوهر است. شارع این حق را به صراحت تبیین نموده و از سوی فقهای امامیه و عامه بر این امر اتفاق نظر دارند؛ اما امروزه با توجه به افزایش سطح رفاهی در زندگی‌های مشترک و روی آوردن زنان به اشتغال در خارج از خانه و کسب درآمد، حقوق مالی زوج بر زوج تنها به این دو محور محدود نیست، بلکه حق مالکیت زوج و زوجه بسیار گسترده‌تر است. تبیین مالکیت زوج و زوجه نسبت به اموال بیش‌ازپیش ضروری به نظر می‌رسد، چرا که عدم تبیین حق مالکیت آن‌ها باعث تنازع در زندگی مشترک می‌شود. دلیل عمده بر این امر، نبود نص صریح ماده‌ی قانونی، سکوت قانون‌گذار و اختلاف نظر بین فقهاست. از جمله موارد اختلاف مالکیت زن و شوهر، در بین فقها و حقوق‌دانان عبارت‌اند از:

أ) توارث میان زوجین قبل از روابط زناشویی: در مورد ارث‌بری زوجه از زوج مریض قبل از رابطه‌ی زناشویی میان فقها اختلاف نظر است؛ گروهی از فقها به محض اجرای صیغه‌ی عقد، توارث میان زوجین را جاری می‌دانند و گروهی دیگر ارث‌بری زوجه از زوج بیمار را منوط به رابطه‌ی زناشویی می‌دانند که نیازمند بررسی و بازخوانی ادله‌ی ارث‌بری زوجه از زوج مریض است.

ب) ارث‌بری و حق مالکیت زن از شوهر بعد از طلاق: بعضی از فقها برای زن بعد از طلاق با وجود شرایط خاص حق ارث و مالکیت قائل هستند که یکی از این موارد، زمانی است که شوهر در هنگام بیماری، زن را طلاق دهد. توارث بعد از طلاق و شرایط آن یک مسئله‌ی اختلافی است که بررسی ادله و آرای فقها ضروری است.

ج) میزان ارث زوجه از عقارات و خیار معاملات آن: یکی از اختلافات فقها و حقوق‌دانان از دیرباز، مسئله‌ی میزان ارث زوجه از اموال غیرمنقول زوج است. قانون مدنی ایران تا قبل از سال ۱۳۸۷ در ماده‌ی ۹۴۶ از نظر مشهور فقها تبعیت می‌کرد، اما از سال ۱۳۸۷ با اصلاحیه‌ای جدید نظریه‌ی غیر مشهور را پذیرفته که با بازبینی ادله، ضروری به نظر می‌رسد. به تبع اختلاف در میزان ارث زوجه از اموال غیرمنقول، درباره‌ی حق خیار زوجه از معاملات اموال غیرمنقول زوج نیز اختلاف هست. در هر یک از دو مورد پنج

نظریه وجود دارد. از آنجا که قانون مدنی قبل و بعد از اصلاح به نوعی برای زوج در اموال غیرمنقول زوج محرومیت قائل شده، این سؤال مطرح است که باوجود محرومیت زوج از عین اموال غیرمنقول زوج، آیا وی از حق خیار معاملات غیرمنقول ارث می برد یا نه.

د) میزان سهم الارث زوج و زوج در صورت انحصار وراثت به هریک: در باب ارث زوجین باوجود نص قرآنی در تبیین میزان سهم الارث هرکدام، هم چنان در بعضی از مسائل اختلاف دیدگاه وجود دارد. در قانون ارث فقه امامیه عمدتاً انحصار وراثت سبب می گردد که تمامی ترکه ی متوفی به وراثت منحصر داده شود؛ اما در فرض اینکه زوج و زوجة تنها وراثت یکدیگر باشند اختلاف دیدگاه وجود دارد. در فرض اینکه زوج تنها وراثت زوجة باشد اختلاف دیدگاه کمتر است، اما در هنگامی که زوجة تنها وراثت زوج باشد نظرات متفاوتی ارائه شده است که باید پس از ذکر ادله ی هریک از نظرات، نظریه ی برتر انتخاب گردد.

ه) مالکیت زن و شوهر نسبت به اموال مشترک: اموال مشترک اموالی است که زوج و زوجة در زمان زندگی زناشویی به دست آورده اند. این مسئله از دیرباز در میان فقها مورد اختلاف بوده است. به طور کلی در این زمینه چهار نظریه وجود دارد که عبارت اند از نظریه ی اول: اموالی که مخصوص مردان است باید به زوج داده شود و اموال مخصوص زنان در اختیار زوجة گذاشته شود و اموالی که مورد استفاده ی مشترک دارد طبق قواعد حاکم بر باب تداعی تقسیم گردد. در این صورت، هر دو طرف در آن واحد، خواهان و خوانده محسوب می شوند. نظریه ی دوم: تمامی اموال مشترک از آن زوجة است، مگر این که زوج بر ادعای خویش اقامه ی دلیل کند و مدعایش را به اثبات برساند. نظریه ی سوم: کلیه اموال اعم از این که مورد استفاده ی اختصاصی یا مشترک داشته باشند پس از انجام مراسم سوگند توسط هر یک از طرفین، مبنی بر نفی ادعای طرف مقابل، به طور مساوی بین آنان تقسیم می شود. نظریه ی چهارم: در این گونه موارد دادگاه باید به عرف و عادت معمول عمل کند. البته قابل ذکر است طبق قانون در متن سند نکاح یک شرط ضمن عقد گنجانده شده که عبارت است از: «زوجة شرط نمود هرگاه طلاق بنا به درخواست زوجة نباشد و طبق تشخیص دادگاه تقاضای طلاق ناشی از تخلف زن از وظایف همسری یا سوء اخلاق و رفتار وی نبوده زوج موظف است تا نصف دارایی خود را که در ایام زناشویی با او به دست آورده یا معادل آن را طبق نظر دادگاه بلاعوض به زوجة منتقل کند». حال این شرط ضمنی تا

حدودی تکلیف اموال مشترک را مشخص می‌کند که این شرط خود از جنبه‌هایی دارای ابهام است و نیاز به اصلاح دارد.

و) میزان حق زوج و زوجه نسبت به اموال همدیگر در زمان زوجیت: اموال زوج نسبت به زوجه قابل تقسیم به دو دسته است: نخست اموالی که در محدوده‌ی زندگی زناشویی است و زوج به‌صورت ضمنی اذن داده است که زوجه از این اموال نفع ببرد و سپس اموالی که در محدوده‌ی زندگی زناشویی نیست و هیچ‌گونه اذنی از سوی زوج به وی در انتفاع داده نشده است. باین‌وجود، این سؤال مطرح می‌شود با توجه به حق انتفاعی که زوجه از اموال شوهر دارد، آیا وی حق منفعت یا خرید و فروش را نیز دارد یا نه؟ همین بحث در اموال زوج نیز قابل طرح است و باید مشخص شود در صورتی که زن مالک املاک باشد حق شوهر نسبت به اموال او تا چه میزان است.

ز) مسئولیت مدنی و کیفری زن و شوهر در برابر اموال یکدیگر: مسئولیت مدنی صرفاً به معنی ضمانت در برابر خسارت است؛ در حالی که مسئولیت کیفری به معنای الزام شخص به پاسخگویی در قبال تعرض به دیگران است و فرد مسئول کیفری، مجرم خوانده می‌شود و باید مشخص گردد که اگر زوج و زوجه در برابر اموال یکدیگر مسئولیت دارند این مسئولیت از کدامین نوع است؟

در این پژوهش سعی بر این است تا با تبیین و بحث و بررسی هرکدام از این مسائل، نظریات مختلف فقها ذکر گردد و سپس ادله‌ی هرکدام از ایشان بیان شود و در ادامه با نقد و بررسی هر دلیل، دیدگاه ارجح مشخص گردد.

۲-۱. سابقه و پیشینه‌ی تحقیق

با بررسی منابع مختلف، کتاب، پایان‌نامه و مقاله‌ای که به‌صورت مستقل و منسجم در این‌باره نوشته شده باشد به دست نیامده است، البته مقالاتی که به‌نوعی ارتباط با موضوع یادشده داشته باشد به رشته تحریر درآمده که عبارت‌اند از:

أ) پایان‌نامه‌ی «تأثیر انحلال نکاح بر مهریه» نوشته‌ی محمدجواد شمس‌الدین مطلق؛ نویسنده در این پایان‌نامه به بررسی ثبوت مهریه در صورت انحلال نکاح به سبب فوت، ارتداد، اسلام آوردن، لعان، تغییر جنسیت پرداخته و نتیجه گرفته که مشهور فقهای امامیه و حقوق‌دانان اعتقاد دارند که مقتضای قاعده

به واسطه‌ی سببیت عقد و عموماً، ثبوت تمام مهریه است و تنصیف مهریه در انحلال قبل از نزدیکی منوط به دلیل خاص است و شامل این گونه موارد انحلال نیست.

ب) مقاله‌ی «حقوق و تکالیف زن از دیدگاه اسلام» نگارش مرتضی احمدی؛ نویسنده در این مقاله با نگاه تطبیقی به حقوق اسلام و کشورهای غربی، به بررسی حقوق و تکالیف زن پرداخته و نتیجه گرفته که روابط مالی و غیرمالی زن و شوهر در حقوق اسلام بر پایه‌ی عدل استوار است که این امر را باید از افتخارات حقوق اسلام شمرد، زیرا که تا قبل از قرن بیستم در اکثر کشورهای اروپایی زن از حداقل حقوق انسانی برخوردار نبوده و در زمره‌ی محجورین قرار داشته است.

ج) مقاله‌ی «حقوق مالی زوجه» نوشته‌ی مهدی سجادی؛ نویسنده در این مقاله به بررسی حق مالی زوج پرداخته، و تنها حق مالی که برای زوجه قائل شده مهریه است و پس از تعریف مهریه به انواع آن پرداخته است.

د) مقاله‌ی «مباحثی در حقوق زوجه (حق مهریه - حق نفقه) بنا بر فقه امامیه و مذاهب چهارگانه اهل سنت» نوشته‌ی پارسا فروغ؛ نویسنده در این مقاله به بحث تطبیقی مهریه و نفقه در بین مذاهب پرداخته و در پایان نتیجه گرفته که نظام حقوقی اسلام بنا بر فقه مذاهب پنج‌گانه‌ی آن، امتیازهای مالی ویژه‌ای را برای زوجه در نظر گرفته، که در مقایسه با نظام‌های حقوقی غربی تقریباً منحصر به فرد است.

در پایان‌نامه صرفاً به مبحث تنصیف مهریه پرداخته شده است، در مقاله‌ی اول، نویسنده یک نگاه تطبیقی و سعی در اثبات تساوی حقوق زن و مرد اعم از مالی و غیرمالی داشته است، در مقاله‌ی دوم با وجود عام بودن عنوان مقاله، نویسنده صرفاً یکی از حقوق مالی (مهریه) را مطرح نموده است، در مقاله سوم نیز یک نگاه تطبیقی از دیدگاه مذهب امامیه و مذاهب چهارگانه اهل سنت در مورد مهریه و نفقه است. در هیچ‌یک از این پژوهش‌ها از مالکیت و حقوق مالی زوج به صورت جامع بحث نشده است و صرفاً حقوق مالی زوج را منحصر در مهریه و نفقه ذکر کرده‌اند؛ در صورتی که مالکیت و حقوق مالی زوجه بسیار گسترده‌تر از این دو است، بنابراین پژوهش حاضر تحقیقی نو و جدید و متفاوت با سایر پژوهش‌های انجام گرفته است که در پی بررسی کامل و جامع موضوع مالکیت و حقوق مالی زوجین قبل از نزدیکی، در زمان زناشویی، وقت طلاق و بعد از طلاق است.

۳-۱. ضرورت انجام تحقیق

بررسی مالکیت زوج و زوجه و حقوق مبتنی بر اموال، یکی از موارد مبتلا به در جامعه است و نیاز به بررسی جدی دارد. در اکثر دعاوی خانوادگی و مشاجرات زن و شوهر، عدم تبیین میزان حقوق مالی، از موارد مشاجره است و در صورتی که زن و شوهر به هر دلیلی غیر دلیل مالی دچار اختلاف باشند و به دادگاه مراجعه کنند پس از اقامه دعوا مورد نزاع، مالکیت و حقوق مالی ایشان نیز به عنوان یکی از موارد مورد نزاع مطرح خواهد شد و در بیشتر مواقع به دلیل سکوت قانونگذار و نبود نص صریح قانون، در مورد میزان حقوق مالی زوجین، قاضی دچار تردید و سردرگمی می‌گردد. همین امر ضرورت انجام یک پژوهش مستقل را تبیین می‌کند. امروزه نظریه‌هایی در مقابل دین اسلام شکل گرفته که سعی در تضعیف دین اسلام دارد از جمله این نظریات، عدم تساوی زن و مرد و پدیده‌ی فمینیسم است که این تحقیق از جمله پژوهش‌هایی است که می‌تواند آرای طرفداران پدیده‌ی فمینیسم و قائلین به عدم تساوی حقوق زن را ابطال نماید و در پایان اثبات نماید که دین اسلام طرفدار تساوی حقوق زن و مرد در امور مالی و غیرمالی است و اگر در بعضی موارد در ظاهر حقوق زن و مرد مساوی نیست به دلیل عدم شناخت فلسفه‌ی حکم است. با انجام این پژوهش و تتبع در آرای فقها آشکار می‌شود که فقه امامیه نسبت به هیچ مسئله‌ای غافل نبوده و در هر زمینه‌ای قواعد و مقررات خاص مربوط به خود را دارد و مثبت جامعیت دین اسلام و پاسخگو بودن آن در همه‌ی زمان‌ها خواهد بود.

۴-۱. سؤال‌های پژوهش

۴-۱-۱. سؤال اصلی

مالکیت زوجین نسبت به اموال یکدیگر و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع، چه میزان است؟

۴-۱-۲. سؤالات فرعی

أ) دیدگاه فقها در مورد ارث‌بری زوجه از زوج بیمار قبل از رابطه‌ی زناشویی چیست و کدام نظر اقوی است؟

ب) چه نظریاتی در مورد میزان ارث زوجه از عقارات و خیار معاملات آن وجود دارد و کدام یک از آن‌ها با مبانی فقهی حقوقی سازگار است؟

ج) در مورد میزان سهم الارث زوج و زوجه در صورت انحصار وراثت به هریک چه نظراتی وجود دارد و کدام یک ترجیح دارد؟

د) مبانی و احکام موارد اختلافی حقوق مالی زوجین (اعم از اجرت المثل، جهیزیه، تنصیف دارائی و...) چیست؟

۱-۵. اهداف پژوهش

۱-۵-۱. هدف اصلی

شناسایی گستره‌ی مالکیت زوجین نسبت به اموال و حقوق مبتنی بر اموال مورد نزاع.

۱-۵-۲. اهداف فرعی

أ) واکاوی نظریات در مورد ارث‌بری زوجه از زوج بیمار قبل از رابطه‌ی زناشویی.

ب) تبیین نظریه‌ی ارجح در مسائل اختلافی ارث‌بری از اموال غیرمنقول و خیار معاملات آن.

ج) بررسی میزان ارث زوجین در صورت انحصار وراثت.

د) آگاهی از میزان مالکیت زوجین در اموال مشترک و جهیزیه.

۱-۶. جنبه‌ی جدید و نوآوری پژوهش

با بررسی‌های انجام گرفته درباره‌ی مالکیت و حقوق مالی زوجین، تحقیقی که در این خصوص نوشته شده باشد به دست نیامده است. به نظر می‌رسد پژوهش حاضر اولین تحقیقی است که موضوع را به‌طور جامع از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران به بررسی می‌گیرد و بر این اساس کاملاً نو و جدید به شمار می‌آید.

۱-۷. روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی تحلیلی است؛ به این صورت که ابتدا به شناسایی و گردآوری منابع فقهی امامیه و حقوق ایران که مرتبط با موضوع مالکیت زوج و زوجه است اقدام نموده، سپس با